

Nagyszékely István

*Szavak
a hullámok hátán*

SZAVAK A HULLÁMOK HÁTÁN

**Hogyan mondják tengerészül?
Ahogyan a hajósok beszélnek
A vitorlázók szavai**

NAGYSZÉKELY ISTVÁN

szóolvasmány

A szavak gyűjtése lezárva
2012. január 31.
Szócikkek száma: 2173
Tengerész szavak száma: 1200
a hajósoktól 668 szót gyűjtöttünk
a vitorlásoké 396 szó.

Copyright © Nagyszékely István 2012
Minden jog fenntartva. A könyv bármely
részletének közléséhez a kiadó előzetes
hozzájárulása szükséges.

Az elektronikus könyvet kiadja a HELMA Kiadó.

Cím: 8630 Balatonboglár Szabadság u. 75.

Telefon: +36 (30)499-34-77

E-mail cím: info@helma.hu

Webcím: www.helma.hu

A kiadásért felel a HELMA Kiadó ügyvezetője

Dvariecki Bálint

Kiadás dátuma 2023.

ISBN 978-615-6559-53-1

A borító Szopos Katalin munkája.

A szerzőről és a kötetről további információk elérhetők az alábbi internetes felületeken:

A HELMA kiadó hivatalos Weboldala:

www.helma.hu

HELMA Youtube csatorna: <https://www.youtube.com/@HelmaKonyvek>

HELMA Instagram: <https://instagram.com/helma-konyvek?igshid=YmMyMTA2M2Y=>

HELMA Tik-tok csatorna: https://www.tiktok.com/@helma_konyvek

HELMA facebook oldal: <https://www.facebook.com/HelmaKonyvek>

Helma Vendéghang podcast elérhetőségek:

- Anchor.fm

- Spotify

- Google Podcast

- Apple iTunes

-RSS:

<https://anchor.fm/s/976b6eac/podcast/rss>

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
Bevezetés.....	8
Tengerész szólások, szófordulatok,.....	12
kifejezések.....	12
Szólások, szófordulatok a belvízi hajósoknál:	17
Szólások, szófordulatok, a vitorlázóknál:	20
Hogyan mondjuk, és hogyan nem a tengerjárón?	20
Mit nem mond egy igazi hajós?	21
A tengerész szavak kiválasztásának szempontjai.....	23
A szótár szerkezete.....	25
Adatközlők és források.....	27
Rövidítések.....	29
Szótár.....	30
Hivatkozások:.....	178
A magyar tengerhajózás történeti áttekintése.....	179
Ajánló.....	189
A szerző bemutatkozása	190

Előszó

Egyik jeles nyelvészünk kedvenc mondása: „Egy hajóflotta önálló nyelvet hoz létre”. Szépe György tanár úr úgy találta ki ezt a mondatot, hogy hajósszótárt egészen biztosan nem forgatott. Mert-hogy eddig nem volt ilyen. A mondat azt kívánja példázni, hogy minél zártabb egy közösség, annál nagyobb van esély arra, hogy önálló csoportnyelvet alkot. Elzártágban önálló nyelvváltozat, később nyelv fejlődik. A hajósok tehát kitüntetett helyet kaphatnának a csoportnyelvek, a szókészlettan kutatói számára.

Volt nyelvészi törekvés a zártabb körülmények között élők nyelvének, csoportnyelvének a kutatására. Ez a vágy hajtotta az antropológus nyelvészeket, amikor távoli, a civilizációtól elzárt helyen élő közösségeket fedeztek fel, és írták le nyelvüket. De ugyanez a magatartás ragadható meg a 19. és 20. századi magyar nyelvjárások, olykor egy-egy falu beszédmódjának, illetve egy-egy közösség szlengjének a kutatójában is. Sorra dokumentáltak olyan csoportnyelveket is, mint egy-egy diákközösség vagy börtönlakók beszélt nyelve, és még olyan munka is készült, hogy a gödöllői helyi érdekű vasúton miként firkálnak az ülésekre.

Bár eddig nem született magyar hajósszótár, a hajósok sem maradtak ki teljesen a nyelvészeti érdeklődésből. 1986-ban Hajdú Mihály, a magyar csoportnyelvek fáradhatatlan kutatója foglalkozott a magyar hajónevekkel. E sorok írója pedig 1992-ben a kenunevéről írt antropológiai nyelvészeti tanulmányt. Ám igazi hajós csoportnyelvi gyűjtésre, bemutatásra még várni kellett egy kicsit. Leginkább olyan kutatóra, aki jól ismeri a magyar folyami és tengerhajózást, s egyúttal képes arra is, hogy kívülről lássa hajósok nyelvhasználatát. Mert a gyűjtők mind tudják, hogy magunkat, a magunk kultúráját leírni a legnehezebb.

Nagyszékely István – aki már szépirodalmi műfajban is kipróbálta magát – ilyen személyiség. Maga is tengerész, tengerészkapitány, évtizedeken át járta a tengereket, és közben tanulta a sajátos kifejezéseket. Később másokat is faggatott. Anyagát összerendezte, szótörténetet kutatott, már ahol lehetett. Hiszen a csoportnyelveket, főleg az elszigeteltebb közösségek nyelvét a szóalakok

játékos vagy tudatos torzítása, elhomályosulása is jellemzi. Az évszázadok nyomán (mert egészen biztosan ilyen messzire is nyúlik egyes szavak-kifejezések története), némely szóalak a felismerhetlenségig eltorzult.

A hajósok-tengerészek nyelvének másik jellemzője a tömérdek idegen nyelvi, ma úgy is mondanánk, interkulturális hatás. Teljesen érthető ez, hiszen a nemzetközi folyókat és tengereket járva nem élnének meg idegennyelv-tudás nélkül. A nyelvészetben külön is számon tartják a kikötők vegyes nyelvét. A megfigyelések szerint a nagy nemzetközi kikötőkben születtek meg a nyelvfejlődés újabb típusú nyelvei: a pidzsin (leegyszerűsített) és a kreol (keverék, vegyes) nyelvek.

Nagyszékely István gyűjteménye ezeknek a nyelveknek a világába is bepillantást enged. Ugyan nem közöl hosszabb magyar tengerész-szövegeket, de szó- és szóláslistája beszédes példáját adja ennek a nemzetközi, interkulturális forrású, hatású tengerésznyelvnek. A gyűjtött anyag gondosan lett elrendezve: szakmai szavak (voltaképpen hajós terminológia), állandósult szókapcsolatok (szólások, szófordulatok), hajós szleng (kötetlen beszéd), valamint tiltott vagy hiányos kifejezések (mit nem mond az igazi hajós). Ez utóbbit különösen nagy ötletnek tartom, hiszen egy közösség nyelvhasználatának, nyelvi játékaának nemcsak az a fontos része, hogy mit mond, hanem az is, hogy mit nem mond (illetve mit mond tévesen – hiszen akkor még nem beavatott). Elsőre talán hiányszó-tárnak nevezhetnénk ezt a fejezetet, de nem az. Inkább a hajósok nyelvi játékaának, „emberi játszmáinak” gyűjteménye. Kis függelék is kapcsolódik a könyvhöz: ahogy a „vén tengeri medvékhez” képest koca-hajósok (a vitorlások) beszélnek. Ez a függelék rögtön azt is eredményezi, hogy korunk egyik legmenőbb hobbi-sportjának a képviselőit is lázba hozza: főleg, ha az előszóban nem neveznek őket koca-hajósoknak (bocsánat, már vissza is vontam).

A gyűjtemény nagy értéke, hogy egy olyan világot mutat be, amely ebben a formában ma már nem nagyon létezik, így a nyelvi gyűjtés egyben a magyar közlekedés-, hajózástörténet, így pedig a művelődéstörténet dokumentuma, emléke, gazdag tárháza – nyelvészeti értéke mellett. Tudjuk eleink felszólítását: addig gyűjtsetek, ameddig lehet. Nagyszékely István az utolsó pillanatban érkezett, és elvégezte ezt a munkát.

A hajósok, a víz szerelmesei különleges emberek. Hadd legyek

személyes, hogy miért is fogadtam kitörő lelkesedéssel ezt az ötletet, majd a munkát és most ezt a kiadványt. Antropológus nyelvész volnék, de ez még nem elég magyarázat. Megérintett engem is ez a vízi világ. Gyermekkorom tragikus balesete összekötött a vízzel, a Rákos-patakkal. Mivel – úgy látszik – túléltem, később sokszor hajóztam a Dunán, kétszer is megjártam szárnyashajóval Bécset. Tudják, a szárnyas annyira kiemelkedik a vízből, hogy alacsony vízállás esetén is tud „szárnyalni”, ahogy a hajósok mondják: egy felmosórongyon is elmegy. Imádok a Balatonon is hajózni, örök élmény, amikor kisdíákként édesanyám elvitt egy Badacsony–Siófok hajóútra. Évek óta végigevezek a Tiszán, kétszer már a Túron is jártam. Tudom, hogy nem lehet csónaknak nevezni a hajót. S azt is, hogy mi a különbség a velencei gondolás és a tiszai, igazi kenus között. Az elmúlt évben utazhattam a Níluson és a Mekongon is, bizony többet álltam a hajóhídon, a kormányos mellett, a becsapódó szélben, mint ültem volna a helyemen. Tudjuk, akit megcsap a mozdony füstje, az soha nem felejtí... ugyanez vonatkozik arra, akit megfogott a víz csobogása, illata, a víz fölötti szél áramlata. Lehet, hogy fokozottan így vannak ezzel azok, akik testközelből megérezték a víz ember fölötti hatalmát.

Nagyszékely István szótára egy eddig fölfedezetlen nyelvi világba vezet el bennünket. Aki szeret utazni, barangolni, új tájakat és persze nyelveket fölfedezni, akit megcsapott a víz fölötti szél áramlata, nagyon kellemes és gondolatébresztő, esetleg továbbírhható olvasmánynak fogja tartani. Hajózás közben egészen biztosan, a Tiszán, a Dunán, a Níluson, a Mekongon..., de talán vonaton, autóbuszon és repülön is.

Balázs Géza

Bevezetés

A szótár ötlete valamikor 2002-ben kezdett körvonalazódni.

Akkoriban az Isartal motoroson voltam. A hajón olvastam Kátona Miklós könyvét, a Csingtau 1914 című regényt.

A regény főhőse, az Erzsébet királyné csatahajó (SMS Elisabeth Königin) első tisztje, a regényben egy alkalommal kifakad, és egy monológban siratja el a haditengerész erkölcsöket. Búsul a „tengeri lovagkor” végén, mert a tengereken az első világháborúig tartott a lovagkor, addig minden tengerészt megmentett az ellenfél is, akkor még megelégedtek a hajók elsüllyesztésével, a technika elpusztításával, addig nem volt divatban a tehetetlen, a tengerben egy szál deszkába kapaszkodó tengerészek lemészárlása.

Ennek kapcsán elmondhatom, hogy bennem is motoszkált valamiféle hasonló érzés, mint abban az első tisztben. Mert én is, és az én korosztályom is megérte valaminek a végét, valaminek, ami véget ért 2000 novemberében, amikor az utolsó magyar tengerjárót eladták, ami az „igazi” Mahart flottához tartozott, és ezzel eltűnt a világtengerekről a magyar lobogó. Mert lehet, hogy valaki, vagy valakik újjáélesztik a magyar tengerhajózást, de az már gyökeresen más lesz, mint amit mi csináltunk. Az a kor technikai színvonalának megfelelő lesz (remélhetőleg), és azokon a magyar hajókon már nem használják majd a szenyolettó, az amerikai szavakat és a pasztéka helyett is keresnek valami angolt.

Mi az útnak a végén állunk, s azt látjuk, hogy nincs, aki folytassa, nincsenek, akiknek átadhatnánk tudásunk, nincsenek se malik, se hajóssuhancok, vagy tanulómatrózok, de kezdő stopák se akik megtanulnák tőlünk a sok gyakorlati tudnivaló mellett többek között a tengerésznyelvet.

A gyűjtőmunka türelmet, kitartást igényel. Amikor már-már úgy tűnik, hogy befejezi az ember, akkor valahol kipattan egy szikra, és újra lángra lobbant valamit.

Ráébredünk, hogy a világ nem úgy kerek, ahogy elképzeljük, kitágul a látóhatár, és rájövünk: az igaz, hogy a tengerészek nyelvét meg kell menteni, de...

De vannak más vízi emberek, akikkel szegről-végről közös nyelvet beszélünk, mondhatnánk: azonos nyelvcsaládba tartozunk.

A folyami és belvízi hajósokról van szó, akik között sok volt

tengerész van, akik átadták és meghonosították a Dunát járó hajókon a mi szavaink egy részét. De köztünk is sokan vannak, akik a folyamhajózásnál szolgáltak, mielőtt a tengerre vetette volna őket a sors és a kalandvágy. Ők hozták a vontatókon, uszályokon beszélt nyelvük egy részét.

Ezért a gyűjtőmunka kibővült: a folyami, belvízi hajósok nyelvét, szavait is össze kell gyűjteni.

Azonban ez a hajósnyelv máig élő, a mai napig dinamikusan változik, hiszen a folyamhajózás nem szűnt meg hazánkban, nekik van utánpótlásuk, és bizvást elmondhatják: van jelenünk, és bízhatunk a jövőben is.

A vízi emberek társadalma azonban nemcsak belőlünk, hivatásos hajósokból és tengerészekből áll. Szintén erősen kötődnek a vízhez, a hajózáshoz, még ha másként is azok, akik vitorlásokra, jachtokra szállnak, hogy a hullámokat meglovagolják. Ők is sajátos nyelvet használnak, és bár ez a nyelv elég távol áll a hivatásosokétól, ne feledkezzünk meg róluk se.

Az ember belevág egy munkába, és sokszor menet közben derül ki, hogy nem biztos, egyedül képes lesz-e a felvállalt feladatot teljesíteni. Nos, ennek a szótárnak az elkészülésében sokan segítettek. Munkámhoz sok segítséget kaptam ismerősöktől és ismeretlenektől is. Nélkülük ez a kis munka nem jöhetett volna létre.

Ezért az első szavak a köszöneté kell, hogy legyenek.

Köszönetet mondok:

Dr. Balázs Géza nyelvészprofesszor egyetemi tanszékvezető tanárnak, aki az ötlet felvetődésétől kezdve támogatott, és munkám során sokat segített.

Az időközben elhunyt Capt. Ddr. Juba Ferencnek, aki több évtizedes, tengerész múltunkra és történetünkre vonatkozó kutatómunkájának ide vágó részeit örömmel bocsátotta rendelkezésemre.

Köszönetet mondok az ELTE BTK Olasz Tanszéke főiskolai tanárának, dr. habil Fried Ilonának, aki munkám kezdetén adott hasznos tanácsokat témám kutatásához.

Aldo Marzona olasz nyelvésznek, aki az olasz eredetű szavak etimológiájának meghatározásában nyújtott nagy segítséget.

Az ELTE Olasz tanszékéről dr. habil. Fábíán Zsuzsanna egyetemi docensnek, aki a Magyar Tudományos Akadémia szótári munkabizottságának tagja, és a kézirat írásának utolsó fázisában nagyon sok hasznos tanáccsal, útmutatóval, segítette a munkát. Elsősorban neki köszönhető, hogy jelen kötet, ha nem is tekinthető tudományos értelemben valószínűleg szótárnak, de meglehetősen megközelíti azt.

Racsó Tamásnak, akit személyesen nem is ismerek, de az internetes HIX Nyelv levelezőlistán ő adta az első lökést, s később, amikor valóság lett az ötletből, szintén kaptam tőle segítséget és tanácsot a munka hogyanjához. Ha ő nincs, nem kezdem el a szavak gyűjtését!

Mindazon tengerésztársaimnak, hajós kollégáknak, akik ha csak egy szóval is, de gyarapították a szótárat, kiemelve a Magyar Tengerészek Egyesületének tagjait, mert sokuktól több oldalas listákat kaptam. Mivel az internet korát éljük szólni kell a Facebookon a DETERT közösséget alkotó barátokról, ismerősökről akik szintén nagy lelkesedéssel járultak hozzá a gyűjtéshez..

Név szerint is meg kell említeni Horváth József hajóskapitányt,